

آیت اللہ العظمی علامہ حاج شیخ محمد جواد بلاغی
(رضوان اللہ علیہ)

بمناسبت شصتمین سالگرد وفات

دانشمند بزرگ و مصلح سترگ، محقق بصیر، مفسر خبیر و متکلم کم نظیر، فقیه و اصولی گرانقدر، حضرت آیت الله حاج شیخ محمد جواد بلاغی نجفی یکی از مفاخر جهان اسلام و تشیع است. در این نوشتار برآنیم تا گوشه‌ای از زندگانی سراسر جوش و خروش این عالم فرزانه را مرور کنیم و اندکی از تعهد و آگاهی و احساس مسئولیت وی را باز نمایانیم.

نسب

وی را از قبیله «ربیع» و از فرزندان «عبدالله بن محمد» شاعر ربّعی شمرده‌اند. پدرش علامه شیخ حسن بلاغی صاحب منظومه فقهی و حواشی مفید بر بعضی از کتب فقه و حدیث است که در رحلت او، (حدود ۱۳۱۰ق) سید ابراهیم طباطبایی، نواده سید مهدی بحر العلوم، قصیده غرایی سرود.

تولد

علامه بلاغی در ماه رجب سال ۱۲۸۲ق^۱ در نجف اشرف در یکی از خاندانهای علم و فضیلت و تقوا پا به عرصه وجود نهاد.

پیش از پرداختن به شرح حال این عالم بزرگ، بی‌تناسب نیست به چند نفر از مفاخر این خاندان بزرگ و اصیل اشارتی بنماییم:

- ۱- علامه شیخ حسن بلاغی، پدر ایشان.
- ۲- علامه شیخ حسین بلاغی، عموی معظم له. او از ادیبان و شاعران بنامی است

.....
۱. نعباء البشر، ج ۱، ص ۳۲۳.

- که قصیده‌اش در رثای میرزای بزرگ شیرازی معروف است.
- ۳ - علامه شیخ طالب بلاغی، جد آن مرحوم که از شاگردان صاحب جواهر و دارای مقامات و کرامات بوده و در ۱۲۸۲ق رحلت نموده است.
- ۴ - علامه فقیه، محدث، اصولی، رجالی، شیخ محمد علی بلاغی نجفی، از اجداد کبار مرحوم بلاغی، از شاگردان برجسته شیخ محمد فرزند شیخ حسن فرزند شهید ثانی، و مولا احمد اردبیلی و مجاز از آن دو و والد شیخ بهایی، علامه شیخ حسین عاملی بوده و صاحب کتابهای بسیار از جمله: شرح اصول کافی و شرح ارشاد الأذهان و حواشی زیادی بر کتاب من لایحضره الفقیه و تهذیب و معالم الأصول می‌باشد. وی در شوال سال ۱۰۰۰ق بدرود حیات گفت.
- ۵ - علامه شیخ عباس اول فرزند شیخ محمد علی بلاغی، از شاگردان پدرش و شیخ جواد کاظمی بود. وی در اکثر علوم خصوصاً در فقه و اصول ید طولایی داشت. از آثار بسیار نیکویش می‌توان حاشیه بر تهذیب را (تا آخر کتاب حج) نام برد. او در سال ۱۰۸۵ق در اصفهان وفات یافت.
- ۶ - علامه شیخ حسن فرزند شیخ عباس اول، از دانشمندان بزرگ زمان خویش و از شاگردان ملا میرزا شیروانی، صاحب حاشیه بر معالم است و از جمله آثارش: تعلیقه بر استبصار، شرح بر صحیفه کامله سجّادیه که در ماه رجب سال ۱۱۰۵ق تألیف نموده، و نیز «تنقیح المقال فی کیفیت طریق الاستدلال» که بر روش کتاب «کاشفة الاحوال عن احوال الاستدلال» ابن ابی جمهور احسانی نوشته است. وی از محقق شیروانی، علامه مجلسی، شیخ زین الدین علی نوه شهید ثانی، صاحب «الدر المنثور»، و پدرش شیخ عباس اول روایت می‌کند.
- ۷ - علامه شیخ عباس ثانی، فرزند شیخ حسن صاحب «تنقیح» از استوانه‌های فقه و کلام در زمان خود و صاحب «بغیة الطالب» در طهارت و صلات (سال تألیف: ۱۱۷۰ق)، تعلیقه بر قواعد، حاشیه بر مفاتیح فیض کاشانی، و رساله‌ای در سنن و آداب نکاح (سال تألیف: ۱۱۶۱ق) است.
- ۸ - نواده وی، علامه شیخ ابراهیم فرزند شیخ حسین فرزند شیخ عباس ثانی.
- ۹ - علامه شیخ محمد علی فرزند شیخ عباس ثانی، از شاگردان ممتاز وحید بهبهانی و شیخ جعفر کاشف الغطاء، صاحب کتابهای بسیار در فقه و حدیث و رجال و

درايه از جمله «جامع الأقوال في الفقه على طريق الاستدلال».

۱۰ و ۱۱ - فرزندانش ، علامه شيخ احمد صاحب «شرح تهذيب الأصول» و خواهرش که در فضل و دانش و نيکویی خط از فرزندگان به شمار می‌رفت.^۲

تحصيلات

مرحوم علامه بلاغی تا سن بیست و چهار سالگی (۱۳۰۶ق) در نجف اشرف ماند. سپس راهی کاظمین گردید و مدت شش سال از اساتید آن دیار استفاده نمود. پس از پایان تحصيلات مقدماتی در سن سی سالگی به حوزه علمیه نجف بازگشت و در درس استادان بزرگ آن عصر حاضر گردید.^۳

اساتید

اساتید بزرگوارش هر يك ستاره‌ای درخشان در آسمان علم و تقوا به شمار می‌روند و طبیعی است که شاگردی سخت کوش چونان «بلاغی» در محضر چنین بزرگانی، قله رفیع دانش را به سهولت فتح نماید. از آنان است:

- ۱ - علامه محقق و فقیه مدقق آخوند ملا محمد کاظم خراسانی صاحب «کفایة الأصول» متوفای ۱۳۲۹ق.
- ۲ - علامه بزرگوار و فقیه عالیمقدار سید حسن صدر کاظمی صاحب «تأسیس الشیعة الکرام لفنون الإسلام» متوفای ۱۳۵۴ق.
- ۳ - علامه شيخ محمد طه نجف، فقیه، اصولی، رجالی، صاحب «اتقان المقال فی احوال الرجال» متوفای ۱۳۲۳ق.
- ۴ - فقیه زاهد و علامه بارع شيخ محمد حسن مامقانی صاحب «ذرایع الاحلام فی شرح شرایع الإسلام» متوفای ۱۳۲۳ق، والد علامه شيخ عبدالله مامقانی صاحب «تنقیح المقال فی علم الرجال».

.....

۲. از این خاندان، بزرگان دیگری - که همه از مفاخر و ذخایر ارزنده فرهنگ والای تشیع به شمار می‌روند - با به عرصه وجود نهادند. برای آگاهی بیشتر، رک: «ماضی النجف وحاضرها»، ج ۲، ص ۵۸ - ۷۳ و مقدمه مدرسه سیار.

۳ - رک: نباء البشر، ج ۱، ص ۲۲۳.

۵- علامه بزرگ محدث نوری صاحب «مستدرک الوسائل» متوفای ۱۳۲۰ ق.
۶- فقیه محقق علامه حاج آقا رضا همدانی، صاحب «مصباح الفقیه» متوفای ۱۳۲۲ ق.

۷- علامه بزرگ و فقیه سترگ آقا سید محمد هندی، داماد مرحوم صاحب جواهر و صاحب «شوارح الاعلام فی شرح شرایع الإسلام» متوفای ۱۳۲۳ ق.
مرحوم علامه بلاغی در محضر پر بار این بزرگان به آموختن فقه و اصول و حدیث و رجال و... پرداخت و از بسیاری از ایشان نیز اجازه نقل حدیث دریافت نمود. سپس در سال ۱۳۲۶ ق، برای استفاده بیشتر از اساتید آن زمان رهسپار سامرا شد و مدت ده سال از فیض حضور درس پر بار فقیه و علامه گرانقدر، مرحوم آقا شیخ محمد تقی شیرازی صاحب «حاشیه مکاسب» (متوفای ۱۳۳۸ ق) برخوردار گردید.

از آنجا که آن فقید، همواره عزت و استقلال و سربلندی مسلمین و ممالک اسلامی را در نظر داشت و برای به اهتزاز درآمدن پرچم اسلام از هیچ کوششی فروگذار نمی نمود، لذا در سال ۱۳۳۶ ق از سامرا به سوی کاظمین حرکت نمود و دوش به دوش دیگر روحانیون و عالمان دینی در انقلاب سال ۱۳۳۷ ق (مطابق با ۱۹۲۰ م) عراق، علیه استعمار انگلیس - که با فتوای میرزای شیرازی دوم آغاز و به استقلال این کشور منجر شد - به مدت دو سال شرکت کرد.

آنگاه در سال ۱۳۳۸ ق در سن پنجاه و شش سالگی به نجف بازگشت و به تألیف و تصنیف پرداخت.^۴

شاگردان

این فقیه فخر آور در محفل درس پر بار خویش به تربیت شاگردان چندی پرداخت که هر يك اختر فروزانی در آسمان علم و ایمان گشتند و به نور خویش جهان فضیلت را بیاراستند. در اینجا نام برخی از آنان را زینت بخش این سطور می گردانیم:

۱- مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد رضا آل فرج الله نجفی (۱۳۱۹ - ۱۳۸۶ ق) صاحب «الغدیر فی الإسلام» و...؛

۴- رك: نقباء البشر، ج ۱، ص ۳۲۳.

- ۲ - علامه ادیب مرحوم میرزا محمد علی غروی اردوبادی - ره - متوفای ۱۳۸۰ ق صاحب «علی - ع - ولید الکعبه» و «الحدیقه المبهجه» و ... ؛
- ۳ - فقیه علم و ادب، مرحوم علامه سید محمد صادق بحر العلوم متوفای ۱۳۹۰ ق مؤلف «دلیل القضاء الشرعی» و ... ؛
- ۴ - مرحوم آیت الله حاج شیخ علی محمد بروجردی متوفای ۱۳۹۵ ق؛
- ۵ - مرحوم آیت الله حاج سید صدرالدین جزایری؛
- ۶ - فقیه بزرگ، آیت الله العظمی سید ابوالقاسم خویی دام ظلّه صاحب «البيان فی تفسیر القرآن» و «معجم رجال الحديث» و کتب بسیار دیگر. ایشان در دو کتاب «البيان» و «نفحات الإعجاز» فراوان از استاد خویش یاد کرده و شاید بتوان گفت: این دو کتاب، عصاره استفاده ایشان از محضر آن بزرگمرد است؛^۵
- ۷ - مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد رضا طیبی نجفی صاحب «درر الأخبار» و «ذرایع البيان» و ... ؛
- ۸ - مرحوم آیت الله حاج شیخ نجم الدین جعفر عسکری تهرانی (۱۳۱۳ - ۱۳۹۵ ق) صاحب «مقام امیرالمؤمنین عند الخلفاء»، «فضائل فاطمة الزهراء» و دهها کتاب دیگر؛
- ۹ - مرحوم آیت الله حاج شیخ مجتبی لنکرانی نجفی (ره)؛
- ۱۰ - علامه محدث مرحوم حاج شیخ ذبیح الله محلاتی - ره - متوفای ۱۴۰۵ ق صاحب «ریاحین الشریعة» و ... ؛
- ۱۱ - حضرت آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی صاحب «تعلیقات إحقاق الحق» و .. ؛
- ۱۲ - مرحوم آیت الله حاج شیخ مرتضی مظاهری نجفی؛
- ۱۳ - مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد مهدوی لاهیجی (۱۳۱۷ - ۱۴۰۳ ق) صاحب «تفسیر القرآن کریم»، دیوان اشعار، «الأئمة الإثنا عشر» و دهها کتاب دیگر؛
- ۱۴ - فقیه و مجتهد بزرگ شیعه، مرحوم آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی - ره - متوفای ۱۳۹۰ ق، صاحب «محاضرات فی الفقه الإمامیة» و «قادتنا کیف
- .....
- ۵ - رك: البيان، ص ۲۸، ۶۸، ۷۱، ۲۱۹.

نعره فهم؟».

راویان

- ۱- مرحوم علامه میرزا محمد علی ادیب تهرانی؛
- ۲- مرحوم علامه میرزا محمد علی مدرس خیابانی (م ۱۳۷۱ق) صاحب «ریحانة الأدب»؛
- ۳- حضرت آیت الله مرعشی نجفی - قده - (۱۳۱۹ - ۱۴۱۱ق) و غیر ایشان.

وفات

هنگامی که عالمان متعهد و دانشمندان مسئول، پس از عمری فضیلت گستری و معارف پروری بسان شمع فروزانی که پس از مدتی نور پاشی و روشنی بخشی رو به خاموشی نهاده و خرقه خاکی از تن برون نموده، سر بر بالین خاک می نهند، آنگاه است که رخنه ای بس اندوهبار در وجود آیین الهی پدیدار شود که هیچ چیز جایگزین آن نتواند بود. آری شب بیست و دوم شعبان ۱۳۵۲ق بود که خبری اسفناک در نجف اشرف طنین انداز گردید،^۶ و آن خبر ارتحال حضرت آیت الله آقا شیخ محمد جواد بلاغی بود. مردی که با هفتاد سال زندگانی سراسر مبارزه و تلاش و با تألیف حدود ۶۰ کتاب و رساله، لریزه بر اندام ملحدان و کافران (اعم از یهودی، مسیحی، مادی، بهایی و...) افکند و سرسختانه از کیان اسلام دفاع نمود.

علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی گوید:

نجف در مرگ او زیر و رو شد و از پیکر پاکش تشییعی با شکوه انجام گرفت. پیکرش را در صحن مبارک امیرالمؤمنین-ع- در کنار آرامگاه صاحب «مفتاح الکرامة» - به خاک سپردند. عالم اسلام از مرگ چنین عالمی غرق اندوه و درد شد و با رفتنش دیوار دین بشکست.

گویند: در اثر فقدان وی مسیحیان شاد شدند و ناقوس کلیسا را به خوشحالی به صدا درآوردند که بزرگ مدافع اسلام سر بر زمین نهاد و از نبود او نفسی به راحت

.....
۶- رك: نقياء البشر، ج ۱، ص ۳۲۴.

کشیدند.

حوزه علمیه نجف سه روز و حوزه علمیه قم - از طرف مرحوم آیت الله العظمی حائری يك روز در عزای وی به سوگواری پرداخت و مجالس بزرگداشت فراوان به احترام مقام شامخ علمی او برگزار گردید و در مرگش قصاید فراوانی سروده شد که شاید بهترین آن اشعار، شعر مرحوم غروی اردوبادی است و اینک ابیاتی از آن:

مَا إِنْ يَقُمْ دِينَ الْهُدَى مِثْلًا إِلَّا وَ هَذَا عِرْقُهُ النَّابِضُ
فَلْيَهْنُ شَرُّ الْمِصْطَفَى إِنْ مِنْهُ.....هُ فِي فِنَاهُ أَسَدُ رَابِضٌ
فَإِنْ وَتَوْا عَنْهُ فَمَتَّمَا يَصُولُ هَذَا الْبَطْلُ النَّاهِضُ^۷

تألیفات

او را تصنیفات فراوانی در رشته‌های مختلف علوم اسلامی است که همه حاکی از ژرف نگری و احساس تعهد و مسئولیت و عمق دانش و فکر عالی و برخوردارگی از دلیل واضح و موضعگیری در برابر معاندین و دقت و نبوغ بی‌مانند اوست. آن آثار عبارتند از:

أ - تفسیر

۱ - آلاء الرحمن في تفسیر القرآن، این کتاب تفسیری است عمیق و موجز و با عباراتی واضح، ولی متأسفانه دست اجل فرصت اتمام این اثر گرانبها را به مصنف نداد و این تألیف ناتمام ماند.^۸

«بلاغی، انگیزه و چگونگی نگارش این تفسیر را در نامه‌ای به شاگرد خود، میرزا

علی اردوبادی غروی، بدین شرح بیان کرده است:

«به توفیق خدا... از ذیحجه ۱۳۴۹ ق به تألیف تفسیری در باره قرآن کریم، موافق

.....

۷. ترجمه: تا آیین هدایت، استوار و پا برجاست، این مرد، همانند خونی است که در رگهای آن جریان دارد.

باید دین مصطفی-ص- شادمان باشد که در آستانه‌اش چنین شیری مأوا گزیده است.

اگر به دین رسول پشت کنند و سبکش گیرند، این پهلوان مقاوم غرق در سلاح (تقوا و دانش و برهان) بر آنان تاخنتها می‌آورد.

۸. هم اکنون بخش تحقیقات اسلامی «مؤسسه بعثت» در قم، مشغول تحقیق این اثر می‌باشد (مجله تراننا، ش ۲۴، ص ۲۵۲).

اصول علم و مذهب شیعه، شروع کردم؛ زیرا که من دیدم اهم تفاسیر نزد ما، مثل تبیان و مجمع البیان، در لغت و صرف کلمه و قرائات، و تفاسیر امثال عطا و مجاهد... و اشباههم بسیار بیانات کرده‌اند و... بحرانی... احادیث را بدون تحقیقی در آنها نقل می‌کند و در مزایای قرآن شریف بیاناتی نمی‌نماید.»

با توجه به این دید انتقادی است که خود به پرداختن تفسیری دست می‌زند تا در عین اختصار، حق مطلب را در تبیین و تفسیر مفاهیم و معارف قرآنی ادا کند.^۹ از مزایای ویژه این تفسیر مقدمه ارزنده آن است که در عین اختصار، حاوی مطالبی بس مهم است. این مقدمه به ضمیمه تفسیر گرانقدر مرحوم علامه سید عبدالله شبر (متوفای ۱۲۴۲ق) در مصر نیز به چاپ رسیده است.

این تفسیر در دو جزء است:

جزء اول: ۳۹۲ صفحه شامل مقدمه تفسیر، حاوی مباحث حقیقت اعجاز، دلالت آن بر حقانیت دعوت پیامبران، گستردگی معجزات، حکمت ارسال قرآن به عنوان معجزه، امتیاز قرآن بر معجزات دیگر از جهات گوناگون (اشتمال بر علم غیب، اخلاق، عدم تضاد و جز آن) بی‌شبه بودن قرآن، عدم تحریف و چگونگی جمع آوری آن، نیاز به تفسیر قرآن، شرایط آن، نقد تفسیرهایی چون: کشاف و الدر المنثور، بحث عام و خاص و ادراک عقلی و قلبی. بعلاوه تفسیر سوره حمد و بقره و آل عمران.

جزء دوم: تفسیر سوره نساء تا آیه ۵۸ و سوره مائده آیه ۶ (۱۴۹ صفحه) و مجموع کتاب، ۵۴۱ صفحه می‌باشد. برخی از مباحث این جزء عبارت است از: شفاعت، جبر و اختیار، کلاله، عول و تعصیب، ازدواج موقت، بقاء نفس پس از مرگ، تعدد زوجات در اسلام، نبوت مسیح و اناجیل، امر به معروف و نهی از منکر، وضو و تیمم. در خاتمه کتاب سطوری چند از فاضل گرامی مرحوم حاجت الاسلام آقای حاج سید حسن لواسانی آمده است. سزاوار می‌نماید بخشی از آن نوشته درد آلود را (با ترجمه‌ای آزاد) بیاورم: «ای صد افسوس و دو صد درد، ما را و همه مسلمانان را، که رشته این نوشته بزرگ و این تألیف گرانمایه، پیش از پایان یافتن از هم گسیخت و این ریسمان محکم پاره شد، و فاجعه دردناک رحلت این استوانه اسلام و تکیه‌گاه اسلامیان فرارسید، و علامه بلاغی درگذشت.

.....

۹. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، مقاله آلاء الرحمن، ج ۱، ص ۵۴۱ - ۵۴۲.

او که مباحث عمیق علمی را بسان گهرهای درخشان و جواهر غلطان در تفسیر آیات قرآن بیان می‌نمود. آری مادر روزگار از آوردن چنین فرزندی عقیم است.»

۲- رساله ای در پاسخ به سؤالاتی که از جبل عامل برایشان ارسال شده شبهاتی پیرامون قرآن کریم نموده بودند. (به چاپ نرسیده است.)

ب - کلام و عقاید

۳ - الهدی الی دین المصطفی ، نقد و ایراد بر کتابی است به نام «الهدایة» نوشته یک مسیحی، در دو بخش و بیش از هفتصد صفحه (۴۱۲ + ۳۲۴). این کتاب نمایانگر روح تحقیق و بررسی و کاوش در فن عقاید و کلام بوده و دارای جایگاه ویژه‌ای در میان کتابهای کلامی است. در این نوشتار، بلاغی مستول و درد آشنا و پرخاشگر، در اوج فریاد خویش، نویسندگان خائن را رسوا ساخت و اعتراضات سخیف آنان را با مشت آهنین استدلال پاسخ داد. این کتاب بهترین معرف تسلط فراگیر وی به تاریخ ادیان و مذاهب و فرق است و در آن نشان داده است که ایراد آوران بر اسلام و احکام و کتابش (قرآن)، چگونه به حقیقت و دانش، خیانت روا داشته و کلام خود را به حيله و مغالطه و بهتان و دروغ، آمیخته‌اند.

خوانندگان «الهدی» در می‌یابند که آن دریایی است آکنده از دُرر شاهوار تفسیر و کلام و تاریخ ادیان و مذاهب و آداب مناظره و علم و دانش.

الهدی با مقدمه‌ای ارزشمند از دکتر توفیق الفکیکی صاحب «الراعی و الرعیة» و «المتعنة و أثرها فی الإصلاح الإجتماعی» و... به چاپ رسیده است. این کتاب را مرحوم حجت الاسلام سید احمد صفایی به نام «اسلام آیین برگزیده» به فارسی ترجمه نموده و در ۷۱۲ صفحه به چاپ رسیده است.

۴ - الرحلة المدرسیة یا المدرسة السیارة، در سه بخش و حدود ۶۰۰ صفحه، با مقدمه‌ای از استاد سید احمد حسینی اشکوری به چاپ رسیده و در سرآغاز آن آمده است: این کتاب به صورت بحث و گفتگو میان تنی چند نوشته شده که درباره تورات و زبور و انجیل و قرآن بی طرفانه تحقیق می‌کنند تا حقایق را کشف نمایند. آنان از پرداختن به دیگر مسائل توحید و رد ملحدین فروگذار نمی‌نمایند. مؤلف، دین اسلام را بررسی می‌نماید و خوبهائش را پیش چشم دیگران می‌گذارد و نشان می‌دهد که اسلام همان دین

جاودانه و همیشگی است؛ دینی برای همه مکانها، زمانها و انسانها. در این آیین، مسائل اجتماعی، عبادی، اخلاقی، اقتصادی و سیاسی همه جمعند. در خلال مباحث به سه اصل مشترك ادیان ابراهیمی، «توحید و نبوت و معاد» اشارتی می‌نماید و با دلایل مسلم عقلی و نقلی از تورات و انجیل و قرآن به اثباتشان می‌پردازد. بحثهای فلسفی همچون جبر و تفویض، حسن و قبح عقلی، وجود و امکان و امتناع، حقیقت نفس آدمی، جوهر فرد، تنازع بقا، حدوث و قدم ماده نیز در این کتاب به چشم می‌خورد. همینطور مسائلی در مورد حکمت خلقت اعضای بدن آدمی، عجایب خلقت حیوانات، آفرینش آسمان و زمین و دریا و دیگر عجایب جهان که هر يك برای اثبات وجود خداوند دلیلی واضح است.^{۱۰}

۵ - التوحید و التثلیث، پاسخ رساله‌ای است که یکی از مسیحیان سوریه برای ایشان فرستاده و در ۵۶ صفحه در سال ۱۳۳۲ق در صیدا به چاپ رسیده است. این کتاب به تازگی در قم در ۹۰ صفحه توسط مؤسسه قائم آل محمد به چاپ رسیده است.

۶ - اعاجیب الأکاذیب، این رساله و ترجمه فارسی آن به دست «عبدالله ایرانی» به نام «شگفت آور دروغ» در ۱۳۶۴ق در نجف چاپ شده است.

تمام رساله‌هایی که ذکر شد پاسخ به شبهه‌های مبلغان مسیحی درباره اسلام و اثبات حقانیت آن و ابطال مسیحیت است.

۷ - انوار الهدی، در اثبات وجود خدا و پاسخ مادیین بوده و در ۱۴۴ صفحه در ۱۳۴۰ق در نجف به چاپ رسیده و در مدرسه الواعظین لکنهو هندوستان به زبان اردو ترجمه شده است.

۸ - البلاغ المبین بین المادیین و الإلهیین، در اثبات وجود خدا و معاد به شیوه‌ای نو و ابتکاری بوده و در ۴۷ صفحه در بغداد چاپ شده است

۹ - نصایح الهدی، در ردّ فرقه گمراه بهائیت بوده و به طریقی گویا بطلان آن را اثبات می‌نماید. در ۱۵۶ صفحه در بغداد طبع شده است. (نام کامل آن نصایح الهدی و

.....

۱۰. ترجمه فارسی این کتاب (تا اواسط جلد دوم) به نام «مدرسه سیار» موسوم است و شاید شخص مصنف آن را به فارسی ترجمه کرده که بارها در عراق و ایران چاپ شده است. نیز در مجله «دعوت اسلامی» کرمانشاه بخشی از آن به فارسی ترجمه و منتشر شده و همچنین در مجله «واعظ» لکنهو به زبان اردو ترجمه و چاپ شده است.

الدّین إلى من كان مسلماً و صار بابياً می باشد.) این کتاب را مرحوم آیت الله حاج سید علی فانی اصفهانی (م ۱۴۰۹ق) در سال ۱۳۶۹ق به فارسی ترجمه کرده و در اصفهان به چاپ رسیده است.

۱۰ - مجموعه ای از بحثهای مختلف همچون مهدی-عج-، معراج، الهیات، امامت و نبوت.

۱۱ - المسیح و الأناجیل.

۱۲ - داعی الإسلام و داعی النصرانیة، در پاسخ به شبهات مسیحیان.

۱۳ - اجوبة المسائل البغدادیة، رساله‌ای است که در پاسخ به برخی پرسشها درباره اصول دین، نگارش یافته است.

۱۴ - نَسَمَات الهدی، برخی از فصلهای این کتاب در مجله «العرفان» به چاپ رسیده است.

۱۵ - المصابیح، رساله‌ای است که در ردّ قادیانیّه و بهائیّه و بایّه و ازلیّه تحریر یافته است. (نام کامل آن المصابیح فی بعض من اُبدع فی الدین فی القرن الثالث عشر می باشد.)

۱۶ - مسئله فی البداء، با مقدمه علامه شیخ محمد حسن آل یاسین به سال ۱۳۷۴ق در بغداد در ۱۴ صفحه جزء «نفائس المخطوطات» به چاپ رسیده است.

۱۷ - مصباح الهدی، توسط مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد رضا طبسی به فارسی ترجمه گردیده است.

۱۸ - نورالهدی، جواب پرسشهایی از جبل عامل، چاپ نجف، ۲۰ ص.

ج - فقه

۱۹ - حاشیه و تعلیق بر مباحث بیع مکاسب شیخ انصاری-ره- (تا بیع الوقف) که در ۴۸ صفحه به سال ۱۳۴۳ق در نجف چاپ شده است.

۲۰ - تعلیقه بر بخش اول عروة الوثقی، گویند: در این حاشیه به مدارك و خلاصه استدلالات نیز اشارتی گردیده است.

۲۱ - تعلیقه بر کتاب شفعه جواهر الکلام.

۲۲ - رساله ای در حرمت ریش تراشی، که در ۲۴ صفحه و با مقدمه استاد معظم

آقای استادی به چاپ رسیده است.

۲۳ - رساله ای درباره قاعده ید.

۲۴ - رساله ای درباره بعضی از فروع علم اجمالی.

۲۵ - رساله ای درباره لباس مشکوک.

۲۶ - رساله ای در تنجیس متنجس، و نیز پاسخ به مرحوم علامه شیخ محمد مهدی خالصی (درگذشته ۱۳۴۳ق) که قائل به تفصیل بود.

این رسائل چهارگانه در ۸۰ صفحه همراه با تعلیقه مکاسب در نجف چاپ شده است.

۲۷ - رساله ای درباره قاعده «الزام»، (الزام غیر امامی به احکام دین خود) این رساله به سال ۱۳۷۸ق در ۴۰ صفحه به اهتمام مرحوم آیت الله میلانی - ره - و تصحیح جناب آقای علی اکبر غفاری به چاپ رسیده است.

۲۸ - رساله ای در احکام وضوء، نماز و روزه؛ در آن اثبات گردیده است که چگونگی وضو و نماز و روزه شیعه امامیه، طبق ادله فقه اسلامی به احتیاط نزدیکتر - از اقوال مذاهب دیگر - است. (این رساله را گویا مرحوم مصنف به زبان انگلیسی ترجمه کرده و به چاپ رسیده است.)

۲۹ - رساله ای درباره مسائل رضاع، که در آن بین فتاوی امامیه و دیگر مذاهب اربعه تطبیق شده است.

۳۰ - رساله ای در اثبات احکام مختص به شیعه از طریق احادیث اهل سنت و جماعت که در آن برای اقوال خاص شیعه امامیه از احادیث اهل سنت دلیل ارائه شده است. (از آن، کتاب طهارت و صلات نگاشته شده.)

۳۱ - رساله ای در میقاتهای احرام و محاذات آنها.

۳۲ - رساله ای در تعیین قبله شهرها و مقدار انحراف آنها و طول و عرض آن شهرها، مؤلف در این رساله به برخی از تقویمها ایراد گرفته است.

۳۳ - رساله ای در ابطال عول و تعصیب (که اهل سنت در باب ارث بدان قائلند). این اولین نوشتار اوست.

۳۴ - رساله ای در اجتهاد و تقلید، که به پایان نرسیده است.

۳۵ - رساله ای ناتمام در خیارات و انواع و احکام آنها.

-
- ۳۶ - رساله ای در اقرار مریض.
- ۳۷ - رساله ای در منجزات مریض.
- ۳۸ - رساله ای در طهارت غُساله.
- ۳۹ - رساله ای در رضاع. (این غیر از رساله شماره ۲۹ است.)
- ۴۰ - رساله ای در نماز جمعه برای کسی که بعد از ظهر مسافرت نماید، و حکم آن در زمان غیبت.
- ۴۱ - رساله ای در حکم ذبایح اهل کتاب.
- ۴۲ - رساله ای در حرمت مس قرآن بر مُحدث.
- ۴۳ - رساله ای در حکم آب کمتر از کر که روی آب متنجس کمتر از کر دیگری بریزند، و روی هم به اندازه کر گردد.
- ۴۴ - رساله ای در ابطال فتوای برخی از وهابییون مبنی بر تخریب قبور ائمه اطهار و بزرگان عالِمقدار در حرمین شریفین.
- ۴۵ - رساله «دعوی الهدی الی الورع فی الأفعال و الفتوی» در موضوع مذکور در فوق که به سال ۱۳۴۴ ق در نجف چاپ شده است.
- ۴۶ - رساله در پاسخ به پرسشهایی درباره طلاق، تعدد زوجات و حجاب که از تبریز پرسیده بودند.
- د - اصول فقه: ۴۷ - رساله ای درباره اوامر و نواهی.
- ه - تاریخ: ۴۸ - رساله ای در نفی تزویج ام کلثوم با عمر بن خطاب.
- و - کتابشناسی: ۴۹ - رساله ای درباره عدم اعتبار تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام.
- ز - پاسخ به مسائل: ۵۰ - پاسخ به پرسشهایی که از بغداد، حله و لبنان شده بود.

ح - نقد و انتقاد

بلاغی با دانش گسترده خود به استواری پایه‌های اندیشه و عقاید اسلامی و رد و انتقاد بر مذاهب باطله چون یهود و مسیحیت، بهائیت، مادیت، قادیانیه و... و پاسخ به شبهات کسانی چون: ارنست رنان، کشیش لامنس، جرج سائل، داروین و... پرداخت. برخی از

آثارش در این زمینه عبارتند از:

- ۵۱- رساله ای در ردّ کتاب تعلیم العلماء غلام احمد قادیانی.
- ۵۲- الشهاب، در ردّ کتاب حیاة المسیح غلام احمد قادیانی.
- ۵۳- رساله ای در ردّ حیون، در ایراد و انتقاد از فرقه قادیانیه.
- ۵۴- رساله ای در ردّ کتاب ینابیع الکلام.
- ۵۵- رساله ای در ردّ قسّ جرجیس سائل و هاشم عربی.
- ۵۶- داروین و اصحابه، ردّ بر داروین و پیروان مکتب او که به چاپ رسیده است.

ط - ادبیات

۵۷- آن بزرگمرد مسئول و متعهد و فریادگر - با همه وجود - به مبارزه با تمامی کژیها و زشتیها پرداخت و با تألیف و تصنیف و ترجمه و گاهی با سلاح برّان شعر، به جنگ منحرفان و بزرگداشت ارزشها رفت. اشعاری که از وی در ضمن کتابهای گوناگون همچون «اعیان الشیعه» ج ۴، ص ۲۵۶ - ۲۵۸ و «ماضی النجف و حاضرها» ج ۲، ص ۶۴ - ۶۵ و «الرحیق المختوم» درج گردیده همگی شاهد صدقی بر اوج تبخّر وی در سرودن شعر است.

علامه تهرانی در نقباء البشر (ج ۱، ص ۳۲۳) گوید: او ادیبی بزرگ و شاعری نوپرداز بود که شعری بلند و روان و استوار می سرود.

برخی از عناوین قصایدش عبارتند از:

۱- معارضه با قصیده عینیه ابوعلی سینا در نفس، ۲۱ بیت. وی در قصیده اش آراء و مبانی مذهب جعفری را درباره نفس سرود. او در مطلع چنین گوید:

نعمت بان جائته بخلق المبدع ثم السعادة أن يقول لها ارجعي
۲- اثبات وجود امام زمان - عج - ورد بر قصیده انکاریه یکی از اهل تسنن، ۱۰۹

بیت.

۳- درباره میلاد مسعود ولی عصر امام زمان - عج -، ۲۹ بیت.

این سه قصیده به انضمام حاشیه مکاسب وی در ۱۳۴۳ق در نجف چاپ شده

است.

۴- درباره میلاد امام حسین - ع -، ۲۳ بیت.

- ۵- در مرثیه حضرت امام حسین-ع، ۳۵ بیت.
- ۶- درباره هشتم شوال ۱۳۴۴ق که قبور ائمه بقیع تخریب گردید.
- ۷- در مرثیت آیت الله سید محمد سعید حبّوبی، از پیشوایان انقلاب عراق و استاد مرحوم آیت الله حکیم که در حال جهاد در سال ۱۳۳۳ق وفات نمود.
- ۸- قصیده‌ای در بزرگداشت کتاب شریف «العتب الجمیل علی اهل الجرح و التعدیل» تألیف سید محمد بن عقیل زیدی حسینی صاحب «النصایح الکافیة لمن يتولی معاویة». در این کتاب به استناد اقوال علمای اهل سنت، به اثبات این مطلب می‌پردازد که در کتابهای رجالی اهل سنت بدون جهت دشمنان اهل بیت رسول خدا-ص- توثیق و دوستان ائمه اطهار و شیعیانشان - تنها به جرم تشیع - تضعیف گردیده‌اند، و با این عمل شیعیان به دانش و معرفت و فضل و حقیقت، خیانتی بس بزرگ روا داشته‌اند. این کتاب و کتاب دیگرش همراه با ترجمه فارسی آن در ایران و بیروت به چاپ رسیده است.

برخی از صفات و ملکات نفسانی

پیشوایان و راهنمایان بشر به طریق هدایت، همواره اخلاق زیبای پیامبران الهی را الگوی خود قرار داده و با حرکت در مسیر انبیاء، انسان را به سرمنزل مقصود می‌رسانند، و برآستی می‌بینیم که فقهای تشیع با نصب العین قرار دادن اخلاق عظیم رسول خدا-ص- و ائمه طاهرين-ع- والاترین حماسه‌های شکوهمند زندگی بشری را به ارمغان آورده‌اند و از آن فقیهان کفرستیز - که از نبرد با شیطان نفس سربلند و پیروز به در آمده‌اند - بیدار بیدارگر متعهد و مسئول، فقیه فقید و فخر اسلامیان، مرحوم بلاغی است که همه جا سخن از رفتار و کردار پیامبر گونه اوست.

اینک برخی از فضایل آن عالم بزرگ را برمی‌شماریم:

أ- اهتمام در بزرگداشت مقام ائمه اطهار علیهم السلام

زمانی که نغمه‌هایی شوم در جهت تضعیف سوگواری حضرت سیدالشهداء-ع- به گوش می‌رسید، برای جلوگیری از رشد این وسوسه‌ها شخصاً در دسته‌های عزاداری و سینه‌زنی بدون کوچکترین خودبینی شرکت نموده و در خیابانها به راه می‌افتاد و از این کار خویش هیچ ابا نمی‌کرد.

و آن هنگام که برخی از جاهلان وهابی از روی نادانی، به تخریب قبور ائمه بقیع و صحابه و همسران رسول خدا رأی دادند آن بزرگمرد مسئول، در ابطال نظریه آنان دو کتاب نگاشته و منتشر نمود، و با سرودن قصیده‌ای انزجار خود و دیگران را ابراز نمود. چنان محبت راسخی در اعماق وجود خویش به اهل بیت پیامبر احساس می نمود که آن را یکی از ویژگیها و خصایل چشمگیر وی نام برده اند تا آنجا که نوشته اند: اگر وی نبود، مخالفان و منحرفان، مراسم عزاداری حسین بن علی-ع- را از میان می بردند.^{۱۱}

ب - بهره‌وری از فرصت

امیر مؤمنان-ع- می فرماید: **إِنْتَهَرُوا فُرْصَ الْخَيْرِ فَإِنَّهَا تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ**، (از اوقات نیک بهره‌وری کنید که به تندی ابر می گذرند).^{۱۲}

بلاغی به پیروی از این سخن نهایت استفاده را از اوقات خویش نمود. از اوان جوانی و آغاز تحصیلات به کار تألیف و تصنیف دست یازید و در خلال تحصیلات و فراگیری خود به نگارش پرداخت. اولین تألیف او در باره ابطال عول و تعصیب - در جوانی - و آخرینش «آلاء الرحمن» - در پیری - بود.

هنگام تحصیل در سامراء کتاب «الهدی إلى دین المصطفی» را نگاشت و تا واپسین ایام زندگانی دست از تحقیق و نگارش برنداشت. چنانکه گویند: اواخر تفسیر «آلاء الرحمن» را هنگام شدت مرض و در بستر مرگ بر شاگردان خویش القاء نمود، و تا سن پنجاه و چهار سالگی برای افزودن معلومات و محفوظات خود - در حالی که در محضر اساطین عالیقدر حوزه علمیه نجف زانوی ادب به زمین زده و از فضلی تلامذ آنان محسوب می گردید - به درس علامه عالیقدر مرحوم میرزای شیرازی دوم (م ۱۳۳۸ ق) حاضر گردیده و از فیض وجودش بهره مند می گردید.^{۱۳}

ج - مراعات ادب در گفتار و نوشتار

خداوند بزرگ فرماید: **وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ**^{۱۴} (با بهترین شیوه با مردم مجادله کن)؛ به

.....

۱۱. نقباء البشر، ج ۱، ص ۳۲۳.

۱۱. ماضی النجف و حاضرها، ج ۲، ص ۶۲.

۱۴. سوره نحل (۱۶): ۱۲۵.

۱۲. غررالحکم، ج ۱، ص ۱۳۲، ح ۲۴.

اقتضای این آیه شریفه، علامه بلاغی آنچنان عفت قلم و ادب گفتار را رعایت می‌کرد که باب منزلش مقصد تمامی حق جویان شده بود، تا بدانجا که نامه‌های فراوان از داخل و خارج عراق و حتی جهان غرب، برایش ارسال می‌شد و جواب می‌طلبیدند. تا جایی که برخی از تألیفات او جواب به مسائل گوناگون می‌باشد، و از همین طریق توانست عده بسیاری را رهنمون گشته و آنان را به طریق هدایت رسانیده و از شك و تردید بیرون آورد.

د - کوشش در جهت عزت و استقلال مسلمین

هنگامی که قوای استعمارگر و متجاوز انگلیس، سرزمین اسلامی عراق را در جنگ جهانی اول به تصرف درآوردند، علمای عراق به رهبری میرزای شیرازی دوم - ره - برای بیرون راندن متجاوزین قیام کرده و سرانجام با مجاهدات فراوان، قوای بریتانیا را اخراج نموده و استقلال عراق را به ارمغان آوردند. یکی از آن مجاهدان غیور و سلحشور، مرحوم بلاغی بود که مدت دو سال از سامراء به کاظمین هجرت نموده و در صف اول قرار گرفت و تا انقلاب ۱۳۳۷ ق (۱۹۲۰ م) به پیروزی و تشکیل دولتی مستقل - به ریاست علامه سید محمد صدر - نینجامید، آرام نگرفت و از هیچ کوششی فروگذار ننمود. اعلی الله درجته و رفع شأنه.

ه - فروتنی و تواضع

امیرالمؤمنین - ع - فرماید: إِذَا تَفَقَّهَ الرَّفِيعُ تَوَاضَعَ وَ مَنْ تَوَاضَعَ عَظَّمَهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ رَفَعَهُ.^{۱۵} و بدینسان به مقتضای این کلام، فقیه بلند پایه ما با تواضع و فروتنی خاص خویش، آنچنان مقام بلندی از سوی خداوند در این جهان کسب کرد که به هنگام وفاتش چشمها گریان و قلبها نالان شده و حوزه‌های علمیه شیعه در بزرگداشت او به سوگ و ماتم نشست. و مقام رفیع او را در ملکوت تنها خدا داند.

گویند: این استاد بزرگ حوزه‌های علمیه شخصاً مایحتاج منزل را از بازار تهیه می‌کرد و خود آن را به خانه می‌برد و می‌گفت هرکس باید بار خود و خانه‌اش را به دوش کشد. خدَم و حشم نداشت و بی نام و نشان و آسوده از های و هوی دنیوی به حیات

.....

۱۵. غررالحکم، ج ۱، ص ۳۱۴، ح ۷۴ و ج ۲، ص ۶۵۷، ح ۸۱۳.

پربارش ادامه می‌داد.

و اگر تفسیر کم نظیر خود را می‌نگارد، تنها برای آن است که «فتح بابی باشد و دیگران هم به پیروی از این اندیشه، بهتر از آن را بنویسند و منتشر نمایند.»^{۱۶}

و- حق طلبی و حقیقت جویی

امیرالمؤمنین-ع- فرماید: *فِي لُزُومِ الْحَقِّ تَكُونُ السَّعَادَةُ*^{۱۷} و بلاغی حق جو، سعادت خویش را در اتباع از حقیقت می‌دید، لذا تمامی انتقادات و پیشنهادات منصفانه را با روی گشاده می‌پذیرفت، و اگر نادرست بود، مؤدبانه و با ملاطفت پاسخ می‌داد و حتی خود در برخی از آثارش به طلب پرسش و ایراد و نقد و اصلاح برمی‌خاست و از گوش دادن به سخنان دیگران هیچ گونه ابایی نداشت.^{۱۸}

آنچنان شیفته حق بود که بر سخن زیبای حقیقت - از هر که بود - مهر صحت می‌نهاد و در مقابل، قول باطل را ولو از بزرگان دانشمندان، نمی‌پذیرفت. نمونه روشنش را در مورد کتاب «العتب الجمیل» مشاهده می‌کنیم. هنگامی که این کتاب ارزشمند در دفاع از حریم اهل بیت - علیهم السلام - از تراوشات فکر *یک عالم سنی* - ساخته و پرداخته گردید، آن جاودانه یاد، بر این کتاب تقریظی تشویق آمیز نگاشت و این عمل را ستایش نمود. و آنگاه که مرحوم محدث نوری (از دانشمندان و محدثان بزرگ شیعه) رساله‌ای در اثبات تحریف قرآن - با استناد به دلایل ضعیف و واهی - نوشت، آن بزرگوار بر این کار نادرست در مقدمه تفسیرش «آلاء الرحمن» نقدی متین و استوار نوشت و اساس آن را باطل کرد.

ز- شناخت وظیفه و تکلیف

آن بزرگمرد در طول حیات علمی خود همواره از روی احساس وظیفه دست به قلم می‌برد. آن هنگام که حس می‌نمود نوشتن کتابی بر تألیف موضوعی دیگر برتری دارد، بدون فوت

.....

۱۶. می‌بینیم که چگونه متواضعانه یکی از بهترین تألیفات خویش را نه تنها بزرگ جلوه نداده و به تعریف از آن نپرداخته، بلکه تنها برای رشد و شکوفایی علم و دانش می‌نگارد و دیگر هیچ.

۱۷. غررالحکم، ج ۲، ص ۵۱۳، ح ۴۷.

۱۸. رك: الرحلة المدرسية، چاپ ۱۳۴۴، ص ۱.

لحظه‌ای دست به کار می‌شد. خود گوید: زمانی کتابی دربارهٔ اثبات استحکام فتاویٰ شیعه می‌نگاشتم (این همان کتاب شماره ۳۰ می‌باشد.) و از آن، کتاب طهارت و صلات را نوشتم. آنگاه احساس وظیفه‌ای دیگر کرده، به کار مهمتری پرداخته و از آن صرف نظر نمودم.

ح - مجهز شدن به سلاح روز

اواسط قرن چهاردهم هجری (و اوایل قرن بیستم میلادی) که دشمنان قسم خوردهٔ اسلام برای متزلزل نمودن ارکان دین اسلام با تمام وسائل - اعم از کتاب، جزوه و نشریه به زبانهای مختلف: عربی، فارسی، انگلیسی و... - هجوم آورده بودند، این سرباز شجاع، تنها نوشتن به زبان مادری خود (عربی) را کافی ندیده و با همتی فتور ناپذیر، عزم جزم نموده و به آموختن زبانهای بیگانه پرداخت و در اندک مدتی فارسی و انگلیسی و عبری را آموخت و گویا برخی از آثار گرانسنگ خود را نیز بدین زبانها ترجمه کرده و منتشر نمود. تاکنون معلوم نشده است که بلاغی کوششگر، انگلیسی را از کجا آموخته؛ اما در مورد آموزش عبری، استاد محمد رضا حکیمی گوید:

«در آن روزگار گروهی یهودی در شهرهای عراق زندگی می‌کردند که مقداری جنس، پارچه و امثال آن بر دوش داشتند و در کوچه و بازار می‌گشتند و می‌فروختند. بلاغی از این فرصت استفاده نموده و دربارهٔ مفردات و جمله بندی زبان عبری از آنان چیزهایی می‌پرسید. گاه مجبور می‌شد همهٔ اجناس يك يهودی دوره گرد را بخرد تا از او دربارهٔ واژه یا ترکیبی سخنی بشنود (زیرا یهودیان در آموزش زبانشان به دیگران بسیار بخیلند). گاه شیرینی و شکلات می‌خرید تا بچه‌ای یهودی را دیده و با دادن آنها به او، چیزی بیاموزد.»^{۱۹}

و یا نزد یکی از یهودیان در نهران به آموختن زبان عبری پرداخت و در این راه چنان کوشید که یکی از دانشمندان زبان عبری شناخته شده بود و یهودیان و ترسایان گفتارش را در ترجمه از زبان عبری حجت دانسته و او را استاد مسلم می‌خواندند.^{۲۰}

۱۹. بیدارگران اقلیم قبله، ص ۲۰۴. شایان ذکر است که در بعضی از ترجمه‌ها و عبارات مقاله، از این کتاب استفاده شده است.

۲۰. تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق، ص ۳۲۱.

حضرت آیت الله مرعشی نجفی- ره- می فرمود: بارها وی را مشاهده نمودم در حالی که تورات را در نهایت سلاست و روانی به عبری قرائت می نمود، به طوری که خاخام یهود به فضلش و احاطه وی به دقایق زبان عبری اقرار می کرد.

ط - مرزبانی هدایتگر

این مرد والا مقام همواره در آینه خیالش سعادت انسان را نظاره می کرد. او خوشبختی و نیک فرجامی آدمی را در تبعیت از دستورات اسلام و قرآن می دانست؛ لذا با تمام وجود برای نشر حقایق آیین محمدی می کوشید و می خواست اهرمن جهل و نادانی را که بر قلمرو فکر انسانهای ناآگاه سلطنت می کرد، با کمک انوار جاودان قرآن به زانو درآورده و آنان را به سر منزل مقصود رهنمون گردد.

وی همواره چون نگاهبانی بیدار، مترصد حملات بیگانگان و ایادی شیطان به حدود و مرزهای عقیدتی بود و با نیروی استدلال و برهان، ضعف گفتار مغرضین مستشرق و نصاری و یهودیان، با بیان و بهائیان، و مادّیان و وهابیان را برملا می کرد. او می خواست جانها به نور قرآن روشن شود و روحها به بوی برهان طراوت گیرد. او شمعی بود که می سوخت تا نور افشانی کند و خورشیدی بود که پرتو می افکند تا فرا راه معارف پروران قرار گیرد. رحمت خدا بر او باد.

ی - آگاهی بیکران

او برای رد و ایراد مذاهب باطل، با صبر و پشتکار فراوان، ابتدا کتب و نوشته های آنان را ساعتها و سالها مطالعه نموده و با همتی فتور ناپذیر، از عقایدشان آگاهی کسب کرده و با استفاده از معلوماتش تمام سخنان آنان را رد کرده و پوچی و بی اهمیتی و سست بودن دلایلشان را هویدا نمود.

گویند: همواره کتابها در برابرش باز بود و قلم لابلای انگشتانش و کاغذ در کنارش، یا می خواند و یا می نگاشت، از فرصتها استفاده می کرد، از کوشش باز نمی ماند، از مطالعه و نوشتن خسته نمی شد و این، سبب دانش و بینش عمیق وی در فقه، اصول، کلام، تفسیر، فلسفه، درایه، حدیث، نجوم، تاریخ، شعر، رجال و دیگر علوم گردید.

ك - اخلاص در نیت

مشهور است که آن حکیم والا قدر، چون فقط خدا و حقیقت و دفاع از حق را در نظر داشت، نمی‌خواست نامش بر روی کتبش نگاشته شود. (نمونه‌اش «التوحید و التلیث» و «الرحلة المدرسية» چاپ اول) اوج اخلاص و صدق و صفای این قلبه سان حکمت را تماشا کن که می‌گفت: تنها قصدم خدمت و دفاع از حق و حقانیت است، برای رضایت پروردگار، چه به نام من باشد و یا به اسم دیگری. علی-ع- فرمود: ثَمَرَةُ الْعِلْمِ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ^{۲۱} و بلاغی هرچه علمش افزون می‌شد، اخلاصش فزونتر می‌گردید و هرچه اوج عظمتش پدیدار می‌گشت، فروتنی او بیشتر می‌شد.^{۲۲}

ل - زهد

پیشوای زهد پیشگان علی-ع- می‌فرماید: أَلْزَهُدُ سَجِيَّةُ الْمُخْلِصِينَ^{۲۳} و بلاغی بزرگ که عظمت نامش لرزه بر اندام معاندین و مخالفین می‌افکند و آثارش شهرت جهانی یافته بود، اخلاص بر تمامی اعمالش سایه افکنده و چنان زاهدانه می‌زیست که زندگانی مولایش علی-ع- تداعی می‌شد. گویند:

«اتاق کوچکی داشت و در آن جز حصیر و گلیمی که بر آن می‌نشست، چیز دیگری دیده نمی‌شد. در زمستان وسایل گرمازا و در تابستان وسیله خنک کننده نداشت، با اینکه مزاجی ضعیف و بیمار داشت.»

در فقر و نداری وی گفته‌اند: هنگامی که بیمار می‌شد، اصلاً پولی برای درمان نداشت و با همان بیماری صبر می‌کرد. حضرت آیت الله مرعشی نجفی-ره- می‌فرمودند: «روزی بر وی وارد شدم و او را در حال بیماری شدیدی مشاهده کردم، در حالی که پولی برای درمان در بساط او یافت نمی‌شد. من و آقایان خوبی و میلانی پولی بر روی هم نهاده و او را به دکتر رساندیم.»

.....

۲۱. غررالحکم، ج ۱، ص ۳۶۱، ح ۵۵.

۲۲. رك: نقباء البشر، ج ۱، ص ۳۲۴.

۲۳. غررالحکم، ج ۱، ص ۲۴، ح ۷۱۳.

مدرسی چهاردهی می‌نویسد: «وی برای چاپ کتاب «الهدی» پولی نداشت. بناچار هرچه در خانه داشت به قیمت ارزان فروخته و کتاب را به چاپخانه فرستاد. تا خداوند اندک اندک اثاثیه خانه و زندگانی مؤلف را فراهم ساخت.»^{۲۴}

برای چاپ کتابهای خود، از دیگران درخواست کمک می‌کرد (نمونه آن آگهی است که در آن از مردم خواسته بود که بودجه‌ای برای طبع کتاب «الرحلة المدرسية» و ترجمه‌اش «مدرسه سیار» در اختیار او بگذارند).^{۲۵} و برای نشر و فروش «آلاء الرحمن» از مرحوم سید محسن امین تقاضای یاری نمود.

گویند: از ادامه نگارش کتابش درباره قبله (ش ۳۲) تنها به دلیل فقر مالی صرف نظر نمود.^{۲۶}

نویسنده «تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق» می‌نویسد:

خانه و آشیانه استاد ما در نجف بسیار کوچک و کهنه بود. ناتوانی مزاج، سینه تنگی، گرمای سوزان و بی‌پولی، گرفتار و بیمارش کرده بود. میرزا علی آقای شیرازی - فرزند میرزای مجدد - حاضر شد که خانه آبرومندی برای يك سال اجاره کرده و به بلاغی واگذار نماید. استاد نخواست زیر بار منت دوست قدیمی خود برود، و هرچه دوستان و شاگردان اصرار کردند وی قبول نکرده و می‌گفت:

در این کلبه کوچک به قناعت زندگی می‌کنم و نمی‌خواهم دیگران برای خاطر من در فشار شوند.^{۲۷}

م - جدیت در رسیدن به هدف

بلاغی متعهد و مسئول و درد آشنا برای رسیدن به اهداف خود از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کرد و از تلاش و کوشش باز نمی‌ایستاد.

گویند: برخی از از بهاییان در محله‌ای از بغداد، مکانی را به نام «حظیره» برای اجتماع خود بنا نهادند. بلاغی با شنیدن این خبر دیگر آرام نگرفت و استراحت بر خود

.....

۲۴. تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق، ص ۳۲۹.

۲۵. رك: پشت جلد ترجمه رساله اعاجیب الأكاذیب.

۲۶. رك: آلاء الرحمن، خاتمه جلد اول.

۲۷. تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق، ص ۳۳۰.

روا نداشت، تا با مراجعه به دادگاه و قانون، آنان را به ترك محل و خلع ید از آن واداشت و پس از مدتی آن را به مسجدی آبرومند مبدل نمود.^{۲۸}

ن - ابتکار و نوآوری

بلاغی روشن بین برای مطرح نمودن فقه شیعه در جهان اسلام برخی از رساله‌های خود را به صورت مقارنه بین مذاهب پنجگانه نگاشت (مانند: ش ۲۹) و نیز در حاشیه خود بر عروة الوثقی به اجمالی از ادله احکام اشاره نمود و هم او برای روشن شدن منابع اقوال مختص شیعه امامیه، از ادله اهل سنت دلیل آورده و استحکام و درستی فتاوی امامیه را واضح نمود. بعضی از تصنیفات خود را به صورت رمان و مناظره بین چند نفر نگاشت. و نیز تحت عنوان «العقود المفصله في حل المسائل المشكّلة الفقهية» بسیاری از معضلات فقهی را به سرپنجه تحقیق خویش، آسان نمود.

س - پرهیز از ساخته‌های غیر مسلمانان

بلاغی همواره بر قطع نفوذ بیگانگان اصرار می‌ورزید، و نفوذ اقتصادی آنان در کشورهای اسلامی را مقدمه‌ای بر نفوذ سیاسی و فرهنگی‌شان می‌دانست. از این رو از کالاهای خارجی استفاده نمی‌کرد و بر به کارگیری اجناس ساخته دست مسلمانان پافشاری می‌نمود.

گویند: وی اصرار داشت که لباسهایش مانند: پیراهن، شلوار، عمامه و کفش وی از ساخته‌های کشورهای اسلامی باشد.

روزی او را شادمان دیدند و سببش را پرسیدند. در جواب گفت: امروز يك توپ کرباس از ایران برایم رسید، و از آن پارچه، يك کفن، عمامه، پیراهن و شلوار تهیه کردم. سزاوار نیست که در گورستان با پارچه بیگانگان بخوابم و با لباس کافران به نماز بایستم.^{۲۹}

آری! این است کردار پیشوایان و دانشمندان شیعه. چنانچه گویند: میرحامد

.....

۲۸. ماضي النجف و حاضرها، ج ۲، ص ۶۲.

۲۹. تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق، ص ۳۲۲ - ۳۲۳.

حسین تمام تألیفات خود را با استفاده از کاغذ، مرکب و قلم ساخت مسلمانان نگاشت، و شیخ آقا بزرگ تهرانی تا آخر عمر گیوه‌های ایرانی به پا می‌کرد.

این بود برخی از ملکات نفسانی و ویژگیهای اخلاقی آن عزیز. بکوشیم تا خود را به اخلاق این بزرگان متخلّق نموده و با کردارمان چشم و دل سلف صالحان را روشن سازیم.

گفتار دیگران در حق ایشان

آن بزرگوار در بسیاری از کتب رجال و تراجم و تاریخ معرفی گردیده و در حقش سخنان بسیار گفته شده است که ذیلاً به برخی از آن گفته‌ها اشاره می‌شود:

۱- مصلح بزرگ، مرحوم سید محسن امین عاملی می‌نویسد:

«وی عالمی فاضل، ادیبی شاعر، خوش برخورد و نیکو معاشرت و سخی النفس بود. عمرش را در طلب علم و تألیف و تصنیف و پاسخ به اشکالات دیگران به سر آورد. من مدت بسیاری را که در نجف بودم با وی در سفر و حضر معاشرت و رفاقت و صداقت تامی داشتم و از او جز اخلاق نیک و تقوا و عبادت و صفات پسندیده چیز دیگری ندیدم.»^{۳۰}

۲- دانشمند سترگ، مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی درباره او نوشته است:

«او از مشاهیر عالمان شیعه، علامه‌ای جلیل، مجاهدی بزرگ و مؤلفی آگاه و پرکار می‌باشد. بلاغی یکی از آگاه مردان و فرزانه‌گانی است که همه زندگی و سراسر دقایق و لحظات عمر مبارکش را وقف خدمت حق و حقیقت نمود. او در برابر تبلیغات مسیحیت ایستاد و در مقابل تهاجم فرهنگی غرب علیه اسلام مردانه به پاخاست، و عظمت و شکوه خیره کننده اسلام و برتری‌اش را بر همه آیینها ثابت نمود. اندیشه والای او (و تحقیقات عمیقش درباره مسیحیت) سبب شد تا در میان دانشمندان بی‌تعصب مسیحی، نام آوری بلند آوازه گردد.»

او همانند شعله‌های زیبای آتشی که شبانان در شبهای تاریک بیابان، بر فراز کوهها می‌افروزند و از هر طرف نمایان است، شناخته شد و شهرتش تا دورترین نقاط رفت. این عظمت جهانی وی، به خاطر راه‌های متینی بود که درباره بسیاری از مشکلات

.....
۳۰. رك: اعيان الشيعه، ج ۴، ص ۲۵۵ - ۲۶۲.

دینی ارائه داد، تا بدانجا که برخی از پژوهندگان غربی با او مکاتبه می‌کردند و مشکلات خود را از وی می‌پرسیدند....

افسوس و اندوه که با رفتن اینگونه دانشمندان با عمل، جایشان بیشتر خالی می‌ماند. با اینکه باید گفت: کسی که تألیفاتی همچون آثار بلاغی از خویش بر جای نهد، هرگز نمرده است و نخواهد مرد؛ نوشته‌هایی که انسانها و نسلها به برکت آنها هدایت می‌گردند و دانش پژوهان بدان استناد می‌کنند. بلاغی در تألیفات خویش فرهنگی پخته و ارزشمند، برای تشنگان علم و دانش بر جای نهاد. خلاصه، او نمونه‌ای از دانشمندان بزرگ اسلام بود که در این روزگار مانندش اندک است.»^{۳۱}

۳- شاگردش علامه میرزا محمد علی غروی اردوبادی درباره استاد خود گوید: «یگانه پرچم در اهتزاز، دانشمندی جهادگر، نشانه خدا، افتخار فلاسفه مشرق زمین، یکی از علمای برجسته اسلام، فقیه اصولی حکیم، محدث محقق متکلم و فیلسوف بی نظیر. کتابهایی که درباره عقاید و دین نگاشت، صورت خاور زمین را بیاراست و تهاجم بی‌دینی باختر را در هم شکست و پایه‌های دین مبین را مستحکم نمود. آری او نگاهبان اسلام و دعوتگر به سوی قرآن بود، مرد تحقیق و پژوهش و دلاور مرد جنگ‌آور. در اخلاقی سخن نتوان گفت، مگر همین مقدار: خوش رفتار و نیک سیرت و ستوده کردار بود. اما نه، او بالاتر از همه اینها بود.»^{۳۲}

۴- مرحوم علامه میرزا محمد علی مدرس خیابانی می‌نویسد: «فقیه اصولی، حکیم متکلم، عالم جامع، محدث بارع، رکن رکن علمای امامیه، و حصن حصین حوزه اسلامی، مروج علوم قرآنی، کاشف حقایق دینی، حافظ نوامیس شرعی، و از مفاخر شیعه... هر يك از تألیفاتش در رشته خود بی نظیر و مایه افتخار شرقیین و انکار غربیین بوده [است].»^{۳۳}

منابع و مأخذ

۱- الأعلام، خیر الدین زرکلی (م ۱۳۹۶ق)، چاپ سوم، ۱۱ ج (همراه مستدرک)، ج ۶،

.....

۳۳. ریحانة الأدب، ج ۱، ص ۱۷۹.

۳۱. نقباء البشر، ج ۱، ص ۳۲۳.

۳۲. علماء معاصرین، ص ۱۶۲ - ۱۶۳.

- ص ۳۰۲.
- ۲ - اعیان الشیعة، سید محسن امین عاملی (م ۱۳۷۱ق)، دارالتعارف، بیروت، ۱۱ جلد، رحلی.
- ۳ - بیدارگران اقالیم قبله، محمد رضا حکیمی، ص ۱۷۸ - ۲۱۳.
- ۴ - تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق، مرتضی مدرس چهاردهی، کتابفروشی فروغی، ۱۳۵۱ش.
- ۵ - الحصون المنیعة فی طبقات الشیعة، شیخ علی کاشف الغطاء (م ۱۳۵۰ق) ج ۹، ص ۱۸۶.
- ۶ - دائرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۱، مقاله آلاء الرحمن.
- ۷ - الروض النضیر، شیخ جعفر نقدی (م ۱۳۷۰ق)، ص ۳۰۴.
- ۸ - ریحانة الأدب، میرزا محمد علی مدرس خیابانی (م ۱۳۷۳ق)، چاپ علمی، ج ۶.
- ۹ - شعراء الغری، شیخ علی خاقانی نجفی، ج ۲، ص ۴۳۶ به بعد.
- ۱۰ - الطلیعة الی شعراء الشیعة، شیخ محمد سماوی (م ۱۳۷۰ق)، ص ۶۵.
- ۱۱ - علماء معاصرین، حاج ملا علی واعظ خیابانی، (م ۱۳۶۷ق)، کتابفروشی قرشی، تبریز.
- ۱۲ - غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد آمدی، ترجمه محمد علی انصاری، ج ۲.
- ۱۳ - فهرست مؤلفین کتب چاپی، خان بابا مشار، ج ۲، ص ۴۱۲.
- ۱۴ - الکنی و الألقاب، حاج شیخ عباس قمی (م ۱۳۵۹ق)، ج ۲، ص ۸۳، ش ۵.
- ۱۵ - گفتار حضرت آیت الله مرعشی نجفی رحمه الله.
- ۱۶ - ماضی النجف و حاضرها، شیخ جعفر آل محبوبه نجفی (م ۱۳۷۷ق).
- ۱۷ - مجله مشکوة، س ۱، ش ۱، (۱۳۶۱ش)، ص ۱۰۹ - ۱۳۳، مقاله «گوشه‌هایی از زندگانی مرحوم شیخ محمد جواد بلاغی»، نگارش: رضا استادی تهرانی.
- ۱۸ - المستدرک علی معجم المؤلفین، عمر رضا کحالة (۱۴۰۸ق)، ص ۶۲۰.
- ۱۹ - معارف الرجال، شیخ حرز الدین (م ۱۳۶۵ق)، مطبعة النجف، ۱۳۸۳ق، ج ۳، ج ۱، ص ۱۹۶ - ۲۰۰.

بقیه در صفحه ۱۰۴

همین صحت استعمال این ترکیبها درباره موضوعات اخلاقی سبب شده است که محمولات و متعلقات مختلف آنها را مترادف و دارای يك معنا بدانند و به اصطلاح، اشتباه مفهوم به مصداق بشود؛ در حالی که همانطور که دانستیم، صادق بودن چند لفظ بر يك مورد و صحت اطلاق آنها، دلیلی بر وحدت معنا و مفهوم آنها ندارد.^{۱۱}

نکته دیگری که از این فصل روشن می‌شود آنکه اطلاق امر و فرمان به انگیزشها و تحریکهای درونی و روانی انسان، اطلاق مجازی است؛ زیرا امر و فرمان، انشاء و اعتبار است؛ و انشاء در جایی معقول و مورد نیاز است که اثری عملی بر آن مترتب شود؛ اما در جایی که امکان ترتب اثر نیست یا آنکه تکویناً و حقیقتاً اثر مورد انتظار موجود است، دیگر اعتبار و فرض، برای ترتب چنان اثری لغو است. و چون نفس انسانی و وجدان او تکویناً و حقیقتاً شخص را به سوی هدفهای خاصی تحریک می‌کند و می‌انگیزد، جعل يك امر فرضی و اعتباری در همه موارد، لغو و غیر معقول به نظر می‌رسد. وانگهی انسان به وجدان فلسفی می‌یابد که غیر از انگیزش حقیقی، امری اعتباری را جعل نمی‌کند. علاوه بر آن، فرض امر انشایی در همه موارد، دارای اشکال دور و تسلسل نیز هست که در مقالات آینده از آن سخن خواهیم گفت انشاء الله.

.....
 ۱۱. صحت حمل شایع صنایع بین دو مفهوم، دلیل بر صحت حمل اولی ذاتی نیست.

بقیه از صفحه ۷۰

- ۲۰ - معجم رجال الفكر و الأدب في النجف خلال ألف عام، محمد هادی امینی نجفی، ص ۷۲.
- ۲۱ - معجم المؤلفین، عمر رضا کحالة، دار الرسالة، ۱۵ ج در ۸ مجلد، ج ۳، ص ۱۶۴.
- ۲۲ - مقدمه «مدرسه سیار»، حضرت آیه الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۳ق، مؤسسه نصر، چاپ سوم.
- ۲۳ - مقدمه «الهدی إلى دین المصطفی»، توفیق فکیکی، چاپ دوم، ص ۱ - ۲۸.
- ۲۴ - نقباء البشر، شیخ آقا بزرگ تهرانی، (م ۱۳۸۹ق).
- ۲۵ - وقایع الأيام (شهر صیام)، حاج ملاعلی واعظ خیابانی، کتابفروشی قرشی، تبریز.